

De weg van het bamboe

De weg van het bamboe

**De shakuhachi
en
de beoefening van zen**

Sjon van der Tol

Copyright © 2018
Sjon van der Tol en Uitgeverij Ka.Dag
kadag-pub@kpnmail.nl
www.uitgeverijkadag.nl

Alle rechten voorbehouden. Citaten uit deze uitgave mogen gebruikt worden, zonder schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

Ontwerp omslag en binnenwerk : Broos&Co, Driebergen
Druk: Brave New Books

ISBN 978 94 021 7798 5

INHOUD

0. INLEIDING	1
1. DE SHAKUHACHI	7
Beschrijving	7
De shakuhachi familie	9
Van bamboe tot fluit	13
Shakuhachi-makers	16
De muzieknotatie	18
Speeltechniek	19
2. DE GESCHIEDENIS	23
Van China naar Japan	23
De komoso	24
De Fuke traditie	30
Over Samoerai en Ronin	30
Van komoso naar komuso	32
Fuke en Kakushin	37
De komuso	43
De opkomst van de shakuhachi scholen	61
Verval	63
Verwaterde beoefening	63
Onhandelbare komuso	65
Meiji hervormingen	67
Overgang naar seculiere muziek	68
Sporen van honkyoku in het heden	71
Drie stenen in de zen tuin.	77
Jin Nyodo	77
Watazumi Dozo	81
Nishimura Koku	84

3. DE WEG VAN HET BAMBOE	89
Fuke	91
De symboliek van de fluit	96
Teksten	100
Hitori Mondô	101
Hitori Kotoba	110
Kaisei Hôgo	114
Tien adviezen over de ademhaling	120
Over hoe de komuso moet spelen	123
Gedichten	125
4. SUI-ZEN	131
Honkyoku	132
De essentie van het spelen	135
Overdracht	136
Een metafoor voor onze eigen geest	138
Het gehele universum	139
Absoluut geluid	140
Absolute timing	141
Stilte	143
Doelloos en woordeloos	144
Zonder gedachten	146
Adem	147
Discipline	148
Slot	150
4. WOORDENLIJST	153
5. BRONNEN	157

Ik strek mijn ruggengraat
Lippen raken de shakuhachi
Nu worden leven en dood
Één in geluid

Miura Taro

0. INLEIDING

Als je in het Japan van de 15e eeuw over straat liep, kon je bedelaars tegenkomen die op een fluit speelden, die gemaakt was van bamboe. Deze bedelaars waren een soort van monnik of ‘wijze man’. Ze droegen een strooien hoed en liepen er vaak wat slordig gekleed bij.

Drie eeuwen later kon je deze bespelers van de bamboefluit nog steeds tegenkomen, maar ze waren nu opvallend netjes gekleed. Ze droegen een zijden kimono en een gevlochten mand op hun hoofd, waar alleen hun bamboefluit onder uitstak. Ze waren zo onherkenbaar. Hun bamboefluit werd inmiddels shakuhachi genoemd en hun muziek *honkyoku*. Ze trokken van tempel naar tempel, stonden onderweg stil bij woonhuizen en speelden daar hun muziek. Hiervoor werden ze door de bewoners met een aalmoes beloond, een aalmoes die zij dankbaar in ontvangst namen. Daarna trokken ze weer verder. In de avond zochten ze vaak een tempel op om te overnachten en om hun zen beoefeningen te doen.

Ze werden *fuke* monniken genoemd en waren rondtrekkende zen monniken. Ze speelden niet alleen shakuhachi in straten en op pleinen, maar gebruikten de shakuhachi ook in hun zen beoefening. Ze vormden een aparte traditie binnen de rinzai zen school.

Dit boek gaat over deze rondtrekkende en bamboefluit spelende bedelaars en monniken, over hun dagelijks leven, hun tempels, hun ongewone geschiedenis en hun zen beoefening.

Hoewel de shakuhachi spelende bedelmonnik uit het Japanse straatbeeld is verdwenen, is hun zen traditie niet helemaal uitgestorven. Tegenwoordig wordt deze traditie *sui-zen* genoemd. Sui-zen betekent ‘zen-blazen’, een woord dat te vergelijken is met *zazen*, wat ‘zen-zitten’ betekent.

Sui-zen is een concentratie op de ademhaling, het zingen van boeddhistische soetra's zonder woorden en een middel om het gewone dualistische denken te overstijgen. De zen monniken gebruikten de shakuhachi dan ook niet als muziekinstrument. Het was voor hen een instrument, dat zij gebruikten in hun zen beoefening, gebruikten als een werktuig van zen.

In dit boek ligt de nadruk op de shakuhachi zoals die binnen deze zen traditie gebruikt werd en niet op de moderne scholen, die de moderne shakuhachi als werelds muziekinstrument gebruiken. Je zult in dit boek dan ook geen informatie aantreffen over hedendaagse leraren en moderne shakuhachi muziek.

Het eerste hoofdstuk is bedoeld voor de lezer voor wie de shakuhachi nog helemaal nieuw is. In dit hoofdstuk wordt het instrument beschreven, iets verteld over haar oorsprong, uitgelegd hoe het bespeeld wordt, hoe het gemaakt wordt, welke noten erop op zitten en een korte inleiding over de muzieknotatie en de speeltechniek.

Wil men iets van de 'wereld' achter de shakuhachi begrijpen, dan moet men haar geschiedenis kennen. Dit is het onderwerp van het tweede hoofdstuk. Dit hoofdstuk gaat over hoe de shakuhachi naar Japan kwam, over wijze mannen die fluit speelden in de bergen, over de opkomst en ondergang van de rondtrekkende zen monniken, over Fuke tempels en politieke ruzies, over losbandige samoerai, over het dagelijkse leven van de fuke monniken en over het ontstaan van shakuhachi scholen voor de gewone man en vrouw.

De geschiedenis van de shakuhachi kent veel onzekerheden en waar onzekerheden zijn, zijn er theorieën. In dit boek kan niet ingegaan worden op alle theorieën, maar is gekozen is voor de meest voor de hand liggende, al blijft natuurlijk de uitleg van wat 'het meest voor de hand ligt' discutabel. Dit boek is dan ook geen wetenschappelijk werk, maar is bedoeld als een inleiding tot de shakuhachi en de beoefening van sui-zen.

De relatie van de shakuhachi met zenboeddhisme is het onderwerp van het derde hoofdstuk. Hier wordt ingegaan op de oorspronkelijke traditie van het shakuhachi spelen als werktuig van zen en wat er in teksten en gedichten is overgeleverd. Deze overlevering is fragmentarisch en voor een deel verloren gegaan. Toch geven teksten en gedichten een aardig beeld over de gedachtenwereld van de shakuhachi spelende monniken.

Hoofdstuk vier is getiteld sui-zen. In dit hoofdstuk wordt aan de hand van hoofdstuk drie wat door gefilosofeerd over de drie eenheid: honkyoku muziek, het shakuhachi spelen en zen. Er wordt hier een voorzichtige poging gedaan aan de hand van een aantal overpeinzingen en losse ideeën een reconstructie te maken van de oorspronkelijke sui-zen beoefening. Dit laatste hoofdstuk is net zo fragmentarisch als de overlevering.

Maar dit laatste hoofdstuk kan ook als vrij zinloos worden beschouwd. Sui-zen is ervaring, ervaring die niet gevat kan worden in een op schrift gestelde tekst. Daarom is dit boek geen handleiding over hoe de shakuhachi bespeeld moet worden. Al zou het een handleiding willen zijn, ieder boek getiteld *Leerboek shakuhachi*, is gedoemd te mislukken. Hopelijk zal dit na het lezen van dit boek duidelijk zijn.

De muziek, geschiedenis en beoefening van de shakuhachi zijn nauw verweven met zen en het esoterische boeddhisme. Daarom worden, waar nodig, enkele boeddhistische begrippen en zienswijzen kort geïntroduceerd. Dit maakt het boek niet tot een boeddhistisch leerboek. Daar zijn andere boeken voor, geschreven door uitstekende boeddhistische leraren.

Het boek is opgebouwd uit ervaringen en indrukken opgedaan tijdens de Shakuhachi Root Pelgrimage 2017. De SRP2017 was een rondreis door heel Japan, waar we gedurende een maand kloosters, leraren, wetenschappers, traditionele muzikanten, shakuhachi spelers, shakuhachi makers, restaurants en een heleboel aardige en bijzondere Japanners

hebben ontmoet. Deze ervaringen zijn aangevuld met andere bronnen, die in de lijst artikelen en websites achter in het boek staan.

Ik wil Alcvin Ryūzen Ramos bedanken, onze onvermoeibare gids gedurende de SRP2017. Zijn niet aflatende en aanstekelijke enthousiasme opende veel deuren, deuren die anders gesloten zouden zijn gebleven. Ook dank aan mijn medepelgrims, voor hun inspirerende gezelschap.

Verder dank aan: Miura Taro sensei voor het mogen gebruiken van vier van zijn tanka gedichten, Dr. Andreas Gutzwiller voor zijn vertaling van de drie teksten van Hisamatsu Fuyō en Torsten Olafsson voor het mogen gebruiken van zijn proefschrift met een voortreffelijke vertaling van de *Kaidō Honsoku*. Tot slot dank aan Greet van Keulen, voor het doorlezen en corrigeren van de tekst.

Enkele praktische opmerkingen bij de tekst: In veel gebruikte Japanse woorden zijn de diakritische tekens weggelaten. Zo moet komuso eigenlijk geschreven worden als komusō. Japanse woorden en termen worden alleen cursief geschreven als ze voor het eerst gebruikt worden. Bij namen zijn beleefdheidstermen, zoals sensei en san, weggelaten. Voor Japanse woorden is er geen onderscheid tussen enkelvoud en meervoud. Zo is het dus: een shakuhachi en twee shakuhachi, een komuso en twee komuso. Dit voorkomt het slissende shakuhachi's, komuso's. Het meervoud van samoerai is altijd al samoerai geweest. In de Japanse namen van personen komt de familienaam eerst, zoals in Japen gebruikelijk is. Een korte uitleg van een aantal woorden en termen zijn in een woordenlijst achterin het boek terug te vinden.

*Afb. 1. Drie soorten shakuhachi.
V.l.n.r. Jinashi fluit zonder root-
end en met ingelegde utaguchi.
Jinuri fluit met rootend en ingeleg-
de utaguchi. Jinashi fluit met root-
end en zonder ingelegde utaguchi.
De middelste fluit is een moderne
shakuhachi in d, bestaande uit
twee delen.*

1. DE SHAKUHACHI

BESCHRIJVING

De shakuhachi is een heel eenvoudige bamboefluit: een holle bamboepijp, met vijf vingergaten en een rand om op te blazen. Dat is alles. (*Afb.* 1).

De shakuhachi is familie van de Perzische ney, die op zijn buurt weer zijn oorsprong vindt in het oude Egypte. De oude Egyptische fluiten en de ney zijn van riet gemaakt, terwijl de shakuhachi van bamboe gemaakt is, wat botanisch gezien een gras is. Wat ze gemeen hebben, is de manier van aanblazen. (*Afb.* 2).

De shakuhachi is een 'eind geblazen' (*endblown*) bamboefluit. 'Eind geblazen' wil hier zeggen dat er geblazen wordt aan het einde van de pijp en dus niet zoals bij een blokfluit.

Aan het uiteinde waarop geblazen wordt, is het bamboe schuin afgesneden, zodat er een scherpe rand ontstaat, waarop geblazen kan worden. (*Afb.* 3). Dit wordt de *utaguchi* genoemd. Om de rand scherper te maken, minder kwetsbaar en een helderder geluid te krijgen, wordt deze rand vaak ingelegd met een stukje buffelhoorn. (*Afb.* 4, boven).

De shakuhachi heeft een aantal knopen of verdikkingen die van nature in het bamboe voorkomen. Deze knopen zijn de plaatsen waar de bladeren aanhechten en markeren ook de plaats waar de tussenschotten in het holle bamboe zitten. Deze tussenschotten verdeelden de holle ruimte in compartimenten, waardoor het levende bamboe meer stevigheid kreeg. Deze tussenschotten zijn in de shakuhachi weggehaald, zodat er een open pijp is ontstaan.

De shakuhachi heeft vijf grote vingergaten, vier aan de voorkant en een aan de achterkant.

De stemming is pentatonisch. Dat wil zeggen dat als je geen half geopende gaten gebruikt en andere technieken om

Afb. 2. De speelhouding.

de toon te verhogen of te verlagen, dan krijg je bij een in D gestemde shakuhachi als toonladder: d, f, g, a, c, d.

Fluiten zonder bepaalde stemming worden gebruikt in de honkyoku of 'zen muziek'. Deze zijn meestal langer en hebben vaak, naar westerse maatstaven, geen exacte stemming.

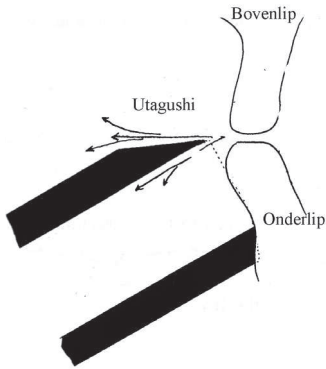
De standaardlengte van een zogenaamde 1.8 shakuhachi is 54.54 cm. 1.8 wil zeggen dat de lengte, in de oude Japanse lengtematen, 1 *shaku* (30,3 cm) en 8 *sun* lang is, waarbij 10 sun gelijk is aan 1 shaku. Een shakuhachi van die lengte geeft, met normale binnen diameter en alle gaten dicht, een grondtoon d. De grondtoon is de toon die je krijgt als alle gaten dicht zijn en die wordt *ro* genoemd. Maar er zijn ook fluiten met andere lengtes en grondtoon. Wanneer de lengte met één sun (3,03 cm) wordt verlengd, verlaagd de toon met ongeveer een halve noot, en als de lengte met één sun wordt verminderd, zal de toon ongeveer een halve noot hoger klinken. Zo heeft een 2.2 shakuhachi als grondtoon een bes. De shakuhachi dankt zijn naam aan zijn lengte, welke in het Japans wordt uitgesproken als *isshaku hachi-sun*.

DE SHAKUHACHI FAMILIE

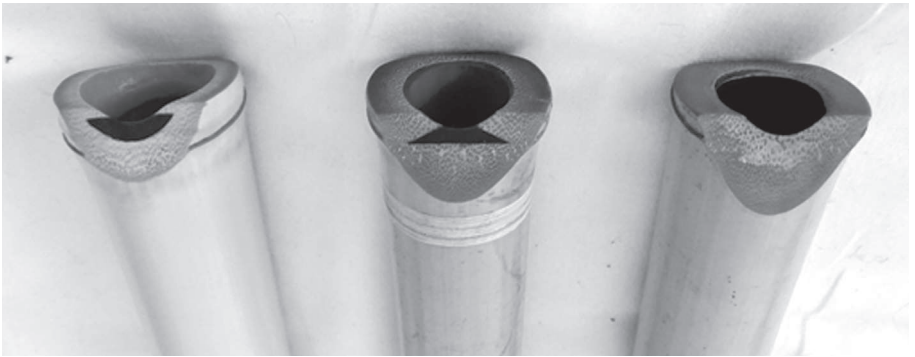
Er bestaan in Japan verschillende soorten bamboefluiten die met elkaar gemeen hebben dat ze 'eind geblazen' zijn en daardoor familie van de shakuhachi.

Tegenwoordig wordt deze shakuhachi familie opgedeeld in vijf instrumenten: de *gagaku* shakuhachi, *tempuku*, *hitoyogiri*, *fuke-shakuhachi* en de moderne shakuhachi.

De *gagaku* shakuhachi is de oudste soort shakuhachi en het type dat in de 7^e eeuw vanuit China naar Japan kwam. Het

Afb. 3. Geblazen luchtstroom over de utaguchi, in normale speelpositie.

*Afb. 4. Drie soorten shakuhachi, in dezelfde volgorde als Afb. 1.
Foto boven: De rand waarop geblazen wordt (utaguchi), met en zonder inleg.
Foto onder: Het andere uiteinde met en zonder rootend.*

